

بخش دوم
خوشنویسی

به نام خالق نیایه ما

مقدمه

در کتاب سال پیش با برخی اصطلاحات ابرار اولیه خوشنویسی آشنا شدیم. همچنین چهار گونه از گونه های مختلف هنر خوشنویسی و ابتدای درس با معرفی کردیم و به اختصار سیر پیدایش کاربرد های هر یک را آموختیم. اکنون در این کتاب بنیم تا شمارا با چند ابرار دیگر هنر خوشنویسی آشنا کنیم.

آموزش هم زمان خوشنویسی (خط درشت) و تحریری و استعلاق (خط ریز) همراه با یک نوع خط در هر درس تجربه موفقی است که در کتاب امسال نیز دنبال خواهیم کرد و از درس دوم مشق علمی طغریسی پیکیری خواهد شد.

پویشتکی در تمرین و تمرکز پیرامون مطالب نظری کتاب به شما کمک خواهد کرد تا خوشنویسی را بهتر فراگیرید و در آینده های نزدیک ضمن بهره مندی از خطی خوش شناخت قابل قبولی از این هنر اصل داشته باشید.

درس اول

آشنایی با ابزار خوشنویسی

در پایان این درس شما منتظاری و:

- برخی ابزار خوشنویسی را بشناسید .
- در انتخاب استفاده از ابزارهای مختلف خوشنویسی مهارت نسبی داشته باشید .
- روش صحیح نشستن هنگام خوشنویسی عایت کنید .
- میراث فرهنگی خود را بشناسید و به آنها احترام بگذارید .

آیا تا به حال هنگام خوشنویسی به شیوه نشستن خود و چگونگی به دست گرفتن قلم و حالت قرار گرفتن کاغذ در مقابل خود دقت کرده‌اید؟ آیا می‌دانید این موارد چه تأثیری در خوشنویسی شما دارد؟

علاوه بر نحوه صحیح به دست گرفتن قلم که قبلاً آموختید، شیوه نشستن و حالت قرار گرفتن کاغذ در مقابل دیدتان نیز بسیار اهمیت دارد.

شیوه سنتی خوشنویسی، نشستن بر روی زمین و نوشتن بر روی کاغذی است که روی پا قرار دارد. با این شیوه که زیر مشقی را با دست چپ گرفته، کاغذ را روی آن قرار می‌دهیم و روی پای راست که بالاتر از پای دیگر قرار دارد و شبیه دلخواه به آن داده‌ایم می‌گذاریم (برای افراد چپ دست برعکس این روش عمل می‌کنیم).

خوشنویسی را می‌توان روی میز تحریر نیز انجام داد. در این روش بهتر است سطحی شیب‌دار روی میز قرار دهیم و زیر دستی را روی سطح شیب‌دار بگذاریم. همچنین اگر بخواهیم روی صندلی نشسته و بدون استفاده از میز تحریر خوشنویسی کنیم، بایستی با استفاده از زیرپایی، مطابق شکل زیر عمل کنیم.

در هر حال، بایستی فاصله ۳۰ تا ۴۰ سانتی‌متری چشم از صفحه رعایت شود و صفحه کاملاً روبه‌روی صورت قرار گیرد و صاف باشد.

ابزار خوشنویسی

کاغذ: کاغذ ورقه‌نازکی است که از خمیر مواد مختلف نباتی و به رنگ‌های گوناگون تهیه می‌شود و غالباً بر آن چیزی می‌نویسند یا چاپ می‌کنند.

کاغذ خوشنویسی بهتر است نه خیلی لیز و لغزنده و نه خیلی خشک و خشن باشد تا قلم به راحتی روی آن حرکت کند و کنترل شود.

بیشتر کاغذهای موجود در بازار از گونه‌های زیر هستند. اما گونه‌های دیگری هم وجود دارند که بیشتر دست‌سازند.

الف) گلاسه

ب) نیم‌گلاسه

ج) تحریری

زیرمشقی: زیرمشقی (زیردستی) صفحه‌ای است نسبتاً ضخیم و کمی بزرگ‌تر از صفحه مشق که از جنس چرم طبیعی، چرم مصنوعی و یا مقوا تهیه می‌گردد و کاغذ برای نگارش روی آن قرار داده می‌شود.

قلم تراش: چاقوی مخصوص تراش قلم خوشنویسی را قلم‌تراش گویند که ویژگی‌های خاصی دارد و با چاقوهای معمولی از لحاظ طرح و جنس تیغه فرق دارد. قلم‌تراش‌ها غالباً دست‌ساز بوده و در انواع یک تیغه، دو تیغه و یا چند تیغه ساخته می‌شوند.

قطن: قطن وسیله‌ای است تسمه‌ای شکل که قلم را در آخرین مرحله تراش روی آن قرار می‌دهند و قط می‌زنند.

قطن را بیشتر از چوب‌های نه خیلی سخت که رنگ روشن داشته باشد می‌سازند و سطح رویی آن را با قوسی ملایم تراش می‌دهند.

خودارزیا

- کاغذ خوشنویسی باید چه خصوصیتی داشته باشد؟
- آیا قلم تراش مانند چاقوهای معمولی است؟ چند نوع قلم تراش نام ببرید.

تجرب‌های بیشتر

- از سه نوع کاغذی که معرفی شد برگه‌ای تهیه و نوشتن روی آنها را با هم مقایسه کنید. یک نوع را که بیشتر می‌پسندید برای مشق انتخاب کنید.
- با استفاده از یک پوشه مقوایی و چند برگ کاغذ با راهنمایی معلم، برای خود زیرمشقی تهیه نمایید.

.....

.....

.....

سیاه مشق نستعلیق / اثر میرزا کاظم (درگذشت ۱۳۲۵ ق)

درس دوم

معرفی خطّ ریحان و مشقِ سطر نویسی (۱)

در پایان این درس از شما انتظار می‌ود:

- خطّ ریحان را بشناسید.
- در سطر نویسی مهارت بیشتری کسب نموده باشید.

به نمونه خط زیر توجه کنید. آیا نام آن را می دانید؟

نام این خط، خط ریحان است. خط ریحان نیز از خطوط شش گانه ای است که ابن مقله (۳۲۸-۲۷۲ هجری قمری) ارائه کرد و ابن بَوَّاب (وفات ۴۱۳ هجری قمری) و بعدها یاقوت مستعصمی (۶۹۸-۶۱۰ هجری قمری) آن را کامل تر کردند. مشخصات خط ریحان شبیه خط محقق است؛ یعنی یک دانگ و نیم دور و چهار دانگ و نیم سطح دارد. کاربرد این خط بیشتر برای نوشتن قرآن و کتاب های دعا بوده و گاه برای نوشتن دیوان اشعار نیز به کار می رفته است. امروزه قطعات زیبایی با استفاده از خط ریحان نوشته می شود.

خوشنویسی کنید

با دقت و سطرهای زیبا آنهارا اشتق کنید.

اول دستبزه نام ایزد دانا

اول دستبزه نام ایزد دانا

اول دستبزه نام ایزد دانا

دل برابرِ پدہ محبتِ اوست

دل برابرِ پدہ محبتِ اوست   م برابرِ پدہ محبتِ اوست

: بہارِ توبہ ایامِ جوابِ نئے است

بہارِ توبہ ایامِ جوابِ نئے است   عہدِ توبہ ایامِ جوابِ نئے است

ای که دستت می رسد کاری بکن

لرزه دست برسد به هر کس

ای که دستت می رسد کاری بکن

چو انا سرمتاب از پند پیران

چو انا سرمتاب از پند پیران

چو انا سرمتاب از پند پیران

خودارزیابی

- خط ریحان به کدام خط شبیه است؟
- در خط ریحان دور بیشتر است یا سطح؟
- دهانه حرف «ل» چند نقطه است؟

تجربهای بیشتر

- سعی کنید نمونه خط تحریری سرمشق‌ها را با رعایت تناسب و دقت بنویسید.
- خط ریحان را با خط‌هایی که تا به حال شناخته‌اید مقایسه کنید. علاوه بر خط محقق به کدام خط دیگر بیشتر شباهت دارد؟

.....

.....

.....

.....

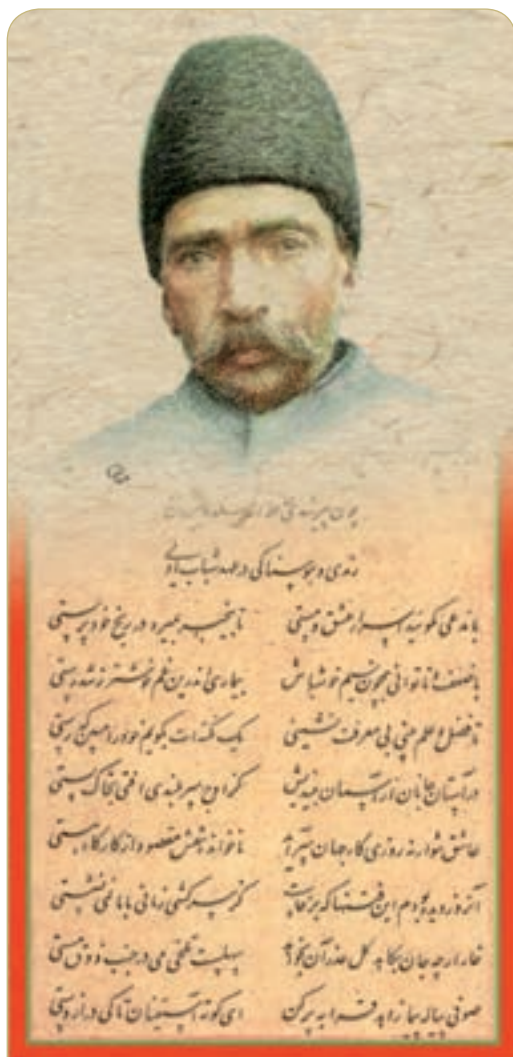
.....

.....

مشاهیر هنر خوشنویسی

میرزا محمد رضا کلهر (۱۳۱۰-۱۲۴۵ ق)

میرزای کلهر از خوشنویسان بنام تاریخ است که با بهره‌گیری از نبوغ خود نوآوری‌هایی در خط نستعلیق پدید آورد و توانست از این خط در چاپ سنگی استفاده نماید. از این هنرمند فرهیخته آثار بسیاری به یادگار مانده از آن جمله کتابت روزنامه وقایع اتفاقیه، چند شماره روزنامه شرف و شرافت، سفرنامه دوم ناصرالدین شاه به خراسان، فیض‌الدموع و...

درس سوم

معرفی خط توقع و مشق سطر نویسی (۲)

در پایان این درس ارزشمندی خود را:

- خط توقع را بشناسید.
- با کلمات و ترکیب های بیشتری در سطح نویسی آشنا شوید.

به نمونه خط زیر دقت کنید. آیا این خط نیز از خطوط شش گانه است؟

نام این خط، خط توقیع است. سه دانگ این خط، دور و سه دانگ آن سطح است. این خط نیز یکی دیگر از خطوط شش گانه است و برای نگارش احکام قضات و توقیعات (به نامه ها، فرمان ها یا دستخط هایی گفته می شود که شاه امضا یا مهر می کرده) به کار می رفته است. همچنین از زمان یاقوت مستعصمی به بعد، نام سفارش دهنده، زمان نوشتن، نام خوشنویس و... را که در پایان کتاب ها و قرآن ها می آمده با این خط می نوشته اند.

خوشنویسی کنید

به نمونه خط زیر دقت و از روی آن مشق کنید.

راستی آور که شوی رستگا

لاکھ ندرنگا

راستی آور که شوی رستگا

علم وسیله اقدار است

علم وسیله اقدار است

علم وسیله اقدار است

دل سرگشته ماغیر ترا ذا اگر نیست

دل سرگشته ماغیر ترا ذا اگر نیست

دل سرگشته ماغیر ترا ذا اگر نیست

جواناره طاعت امروز گیر

جواناره طاعت امروز گیر   جواناره طاعت امروز گیر

کمتر از ده نئی پست شو مهر بود

کمتر از ده نئی پست شو مهر بود   کمتر از ده نئی پست شو مهر بود

خودارزیاء

- کاربرد خطّ توقیع را بیان کنید.
- یکی از سرمشق‌های این درس را با ترکیب دیگری بنویسید.

تجرب‌های مبتدیه

- یکی از مشق‌های خود را با نمونه‌هایی که قبلاً نوشته‌اید مقایسه کنید، کدام یک به سرمشق کتاب شبیه‌تر است؟
- یک مصرع از یک شعر انتخاب کنید و آن را با خطّ تحریری بنویسید.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

سَيِّدَةُ النَّسَاءِ فَاطِمَةُ الزَّهْرَاءُ صَلَوَاتُ اللَّهِ وَسَلَامُهُ
عَلَيْهَا وَعَلَى آلِهَا وَآلِ الْأَئِمَّةِ الْبُحَيْرَةِ

اَبَدًا كَوْنُهُ إِلَى انْقِرَاضِ مُنْقَرَضٍ شُونَده شَكْت
عُشْرُ بَقِيَّتِهِ رَافِعِيَانِ سُبْحَتَيْنِ سَاكَاثِ عِظَامِ
كَرَامِ مُنْتَسِبِينَ بِسَيِّدَةِ بَعْضُ مَنْ كَتَبَ صَدِيقَهُ
كَرِيمُهُ مَظْلُومُهُ جَبِيبُهُ بَايُزِيدُ خَوْفِ كَرِيمُهُ نَائِبُهُ
كَدَمُ سَالِكِ مَرْغَبِي رَاثِرُ نَجْوَا نَائِرِ بَايُزِيدِ
سَدَنُ مَائِرِ كَرِيمِ مَسْلُوقِ عَيْنِ مَقْدِيرِ الْبَلِغِ
مَرْبُوبِ مَنُوطِ بَرِي مَرْغَبِ شَرْعِ لَيْسَ كَرِيمِ
فَدَمِ سُبْحَتِ خَطَا فَاظِلُّ صَالِ كَرِيمِ بَلِغِ مَائِرِ

مشاهیر هنر خوشنویسی

میرزا غلامرضا اصفهانی (۱۳۱۰-۱۲۴۶ ق)

میرزا غلامرضا اصفهانی در فرخنده دین تبه خاطر دود و طریقت از یکن کس است
 پیش پند جان از معضال ایران آمد حکم ناز و یک فقر سندان است چاک
 چنین آمد نازت قدر این کس است و در بزم آمد و گذشت به بار نیت نیت
 صورت رخسار صیبه سرف دولت به ناز که بنده بر سر میاید و بزرگ است
 خداوند به سر ز به رحمت معونه بهین نیت بهین در غنچه میزند
 میرزا غلامرضا اصفهانی باغ نشسته به که بحسن خط مستند و ماست نصرت از دود برکت
 در هر طری از خط دارد و نیز هر که قادر است نیت و حق را بخاطر برکت نیت
 کس است به نیت انعام دارد بهین حق خط نیت ایران آمد و به نیت نیت به نیت
 و نیت هر که در دود خود بخوبی و مستقیم و چیت در دود و نیت به نیت به نیت
 در دود به نیت هر که نیت نیت به نیت و در دود به نیت به نیت به نیت
 کتبه و خط و نیت به نیت به نیت به نیت به نیت به نیت به نیت به نیت
 و نیت به نیت به نیت به نیت به نیت به نیت به نیت به نیت به نیت

شرح حال میرزا غلامرضا به خط شکسته تحریر

درس حمام

معرفی خط رقا و مشتق نویسی (۳)

در پایان این درس شما انتظار می‌ود:

- خط رقا را بشناسید.
- در انتخاب ترکیب سطر مهارت داشته باشید.

به نمونه خطّ زیر توجه کنید. آیا این خطّ ثلث است یا خطّ دیگری است؟

آخرین نمونه از خطوط شش گانه خط رِقا'ع است. این خط برای نوشتن رُقع‌ها (ورق‌های تک کوچک)، برای نگارش داستان‌ها و حکایت‌ها و نامه‌نگاری استفاده می‌شده است. رِقا'ع، شباهت زیادی به خطّ توقیع دارد و همانند توقیع، سه‌دانگ سطح و سه‌دانگ دور دارد اما حروف آن پهن‌تر، ریزتر و کوتاه‌تر است.

خوشنویسی کنید

با دقت در نمونه خط زیر آن اشتق کنید.

شهادت عزت ابدی است

شهادت عزت ابدی است

شهادت عزت ابدی است

پیوندِ سر بسته به مؤنست هوش دار

پیوندِ سر بسته به مؤنست هوش دار

پیوندِ سر بسته به مؤنست هوش دار

دیو چو بیرون و دفرشته در آید

دیو چو بیرون و دفرشته در آید

دیو چو بیرون و دفرشته در آید

کس را وقوف نیست که انجام کار نیست

کس را وقوف نیست که انجام کار نیست
کس را وقوف نیست که انجام کار نیست

صبر نه خست و لیکن بر بیشترین دارد

صبر نه خست و لیکن بر بیشترین دارد
صبر نه خست و لیکن بر بیشترین دارد

خودارزیا

- کاربردهای خط رِ قاع چیست؟
- اولویت کشیده‌ها در سطر نویسی چیست؟

تجربای بیشتر

- چند کلمه مشابه کلمات سرمشق‌هایی که تا به حال آموخته‌اید بیابید و خوشنویسی کنید.

- یکی از حروف الفبا را انتخاب کنید. نمونه‌های این حرف را در هفت نوع خطی که تا به حال شناخته‌اید بیابید و آنها را با یکدیگر مقایسه کنید.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدًا لَا مُبَدِّلَ
 لِكَلِمَاتِهِ وَمَا أَسْمِعُ إِلَّا بِإِذْنِ الَّذِي
 وَفَّقْنَا نَامِرَ كِتَابِنَا هَذَا الْمَصْحُفَ الْحَمِيدَ الَّذِي
 لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفَةٍ
 فَحَكِيمٌ حَمِيدٌ الْعَبْدُ الْفَقِيرُ عَلَاءُ الدِّينِ شَيْخِشْ مُحَمَّدٌ
 الْفَاهِرُ وَابْنُ زَيْدٍ فِي شَعْبِ قَتَنِةٍ وَابْنُ زَيْدٍ

مشاهیر هنر خوشنویسی

عمادالکتاب، محمد حسین سیفی قزوینی (۱۳۱۵-۱۲۴۰ ش)

عمادالکتاب سراسر عمر پر برکت خود را صرف خدمت به ایران و ایرانی نمود و اولین خوشنویسی بود که کتابچه‌های «رسم‌المشوق» در آموزش خوشنویسی را تحریر کرد و با رنج فراوان به چاپ رساند. وی افزون بر خوشنویسی که در آن استادی مسلم بود. شعر هم می‌سرود و نقاشی نیز می‌کرد. کتابت شاهنامه فردوسی، ترجیع‌بند هاتف، اوصاف‌الاشراف و قطعات و مرقعات بسیار همراه با کتیبه‌هایی مانند سردر بیمارستان فیروزآبادی از یادگارهای این هنرمند شهیر است.

درس پنجم

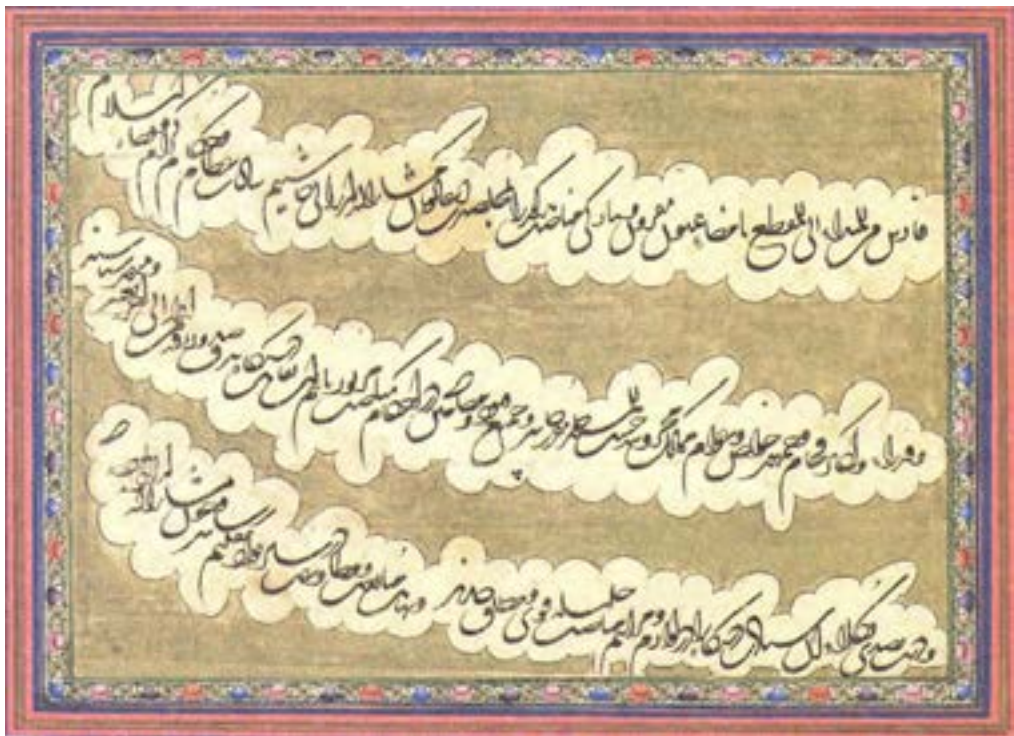
معرفی خط تعلیق و مشق وسطی نویسی

در پایان این درس از شما انتظار می‌رود:

- خط تعلیق را بشناسید .
- در انتخاب کشیده و ترکیب وسطی مهارت نسبی به دست آورید .

آیا نمونه خط زیر تفاوت خاصی با خط‌هایی که تا به حال شناخته‌اید دارد؟

این نمونه خط تعلیق است. خط تعلیق خطی است با پیوستگی و اتصالات حروف و کلمات که یک دانگ آن سطح و پنج دانگ آن دور است.

نمونه‌هایی از خط تعلیق که نخستین خط تماماً ایرانی است در سندهای سده ششم و هفتم هجری و کاشی‌های تخت سلیمان (۶۷۴-۶۷۰ هجری قمری) دیده شده است. اما خواجه تاج سلمانی (قرن هشتم هجری قمری) اولین بار در اواخر قرن هشتم آن را قانونمند کرد. این خط بیشتر در نگارش اسناد، احکام و انشاهای کاربرد داشته است.

خوشنویسی کنید

از روی سرمشق های زیر تمرین کنید.

زندگی در دنیای امروز

زندگی در مدرسه اراده است

زندگی در دنیای امروز
زندگی در مدرسه اراده است

زندگی در دنیای امروز

زندگی در مدرسه اراده است

نام نیکو کر بساند ز آدمی
به کز او ماند سپهری رخا

نام نیکو کر بساند ز آدمی
به کز او ماند سپهری رخا

نام نیکو دیندار ز کفر
به کز او ماند سپهری رخا

جوانا سرمتاسب از پندیران
که پندیر از بخت جوان به

جوانا سرمتاسب از پندیران
که پندیر از بخت جوان به

جوانا سرمتاسب از پندیران
که پندیر از بخت جوان به

خودارزیا

- خط‌هایی را که می‌شناسید نام ببرید.
- نخستین خط تماماً ایرانی چه نام دارد؟
- بهترین شکل انتخاب کشیده‌ها در دوسط‌نویسی چیست؟

تجرب‌های بیشتر

- آخرین مشقی را که نوشته‌اید با اولین مشقی که در ابتدای سال تحصیلی نوشته‌اید مقایسه کنید.
- آیا خط‌های کاملاً ایرانی دیگری را می‌شناسید؟ درباره آنها تحقیق کنید.
- یک بیت از یک شعر را به شکل دوسطری در یک صفحه بنویسید.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

قطعه خط تعلیق / اثر خواجه اختیار منشی (۹۷۹-۹۴۹ ق) / کتابخانه کاخ گلستان

سیاه مشق نستعلیق / اثر میر حسین خوشنویس (درگذشت ۱۳۰۳ ق)

کتاب در فن خوشنویسی

۱. برای ترین نقطه از همه اصول استفاده نمائید و از به کار بردن انواع خودکار، روان نویس و ادوات خودداری کنید.
۲. روزانه حداقل یک یا دو ساعت را به ترین خط اختصاص داده و این کار را با دقت و به دور از جلد و تندی نویسی انجام دهید.
۳. در انجام نوشتن، صورت را مقابل صورت خود قرار دهید.
۴. به ادوات خود نویس، به هر شکل که راحت هستید و عادت دارید در دست بگیرید و فقط توصیه می شود این کار به شکلی باشد که نوک به ادوات خود نویس به راحتی در معرض دید شما باشد.
۵. هیچ نویسی از جوهر ارادی است که تاثیر به سزایی در شرف شما دارد. سعی کنید، شکل کلمات و حروف آنها سر به شیب به سرش و به دن دخل و تصرف ننویسید.
۶. فرماد و اشکالی را که در ترین برداشتن نمی گیرید به مرور و در فعالیت های نوشتاری خود استفاده نمایید.
۷. قلم و پاکیزه نویسی را همواره به نظر داشته باشید و به تنظیم وضعیت حروف، کلمات و سطرها نسبت به یکدیگر و تنظیم جای خطی که می خواهید بنویسید نسبت به فضایی که در اختیار دارید فوق العاده دقت نمایید.
۸. از درست نوشتن کلمات پرهیزید و دست خود را به ریز نویسی که قالب زیباتری است عادت دهید.
۹. پوسته نویسی را بنا به مستقیمی با خوش خطی دارد و لذا بایستی در نوشتن، ابتدا اکل کلمات یا بخشهای متصل آنرا نوشت و بعد سایر کلمات، تا به سرگشع نقطه را اضافه کرد.
۱۰. برای خوش خطی، عاده برش می که همان نوشتن است، می بایستی به شش نظری زیر که دیدن خطوط زیبای باشد توجه کرد. پس از شش نقطه ای زیر غافل نشوید.

معترف باشم که در این کتاب
 نوشته شده است و معلوم شد که فیض
 و کرامت و الهی که دارد در این کتاب
 تمام گفته شد و در این همه کتاب
 معنی و نیت را در این دفتر حفظ حق
 که حفظ گفته و گویا تمام در این
 در این کتاب معترف باشم که
 در خود می دانم که در این کتاب
 و شواهد گفته بفرست که در این
 هم در این کتاب معترف باشم که
 می دانم که در این کتاب معترف باشم که
 که در این کتاب معترف باشم که
 در این کتاب معترف باشم که

نمونه خط شکسته تحریری

چلیپای نستعلیق / اثر میر علی هروی (۹۵۱ ق)

چلیپای نستعلیق / اثر آقا فتحعلی حجاب شیرازی

قطعه نستعلیق (سوره حمد) اثر شاه محمود نیشابوری (زنده ۸۹۸ ق)

من مطلبی را، به گمانم، از قول «رومن رولان» خواندم که گفته بود در یک کار هنری، یک درصد هنر، نود و نه درصد اخلاق، یا احتیاطاً این گونه بگوییم: ده درصد هنر، نود درصد اخلاق. به نظرم رسید که این حرف، حرف دقیقی نیست. اگر از من سؤال کنند، من می گویم صد درصد هنر و صد درصد اخلاق. اینها با هم منافات ندارند. باید صد درصد کار با خلاقیت هنری ارائه داد و صد درصد آن را از مضمون عالی و تعالی بخش و پیش برنده و فضیلت ساز پُر کرد و انباشت. به نظر من، در کار شما دو چیز اساسی وجود دارد: یکی مایه کار، یکی هم جهت گیری کار است.

از سخنان مقام معظم رهبری، آیت الله خامنه ای

